

УДК 94:271.2(477)

**ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВ'Я
(НА ПРИКЛАДІ УПЦ (МП) ТА ОДНОГО З ЇЇ ЦЕНТРІВ –
ПОЧАЇВСЬКОЇ СВЯТО-УСПЕНСЬКОЇ ЛАВРИ)**

Вікторія Ричко

*Рівненський державний гуманітарний університет,
Історико-соціологічний факультет, кафедра філософії
вул. Пластова, 31, 33000, м. Рівне, Україна*

Окреслено основні тенденції розвитку українського православ'я на сучасному етапі. Досліджені спрямованість діяльності УПЦ (МП), зокрема Почаївської Свято-Успенської лаври як одного з її провідних центрів. Визначені концепти «національна церква» та «ідентичність», а також чинники та наслідки процесів конфесійного самовизначення українців.

Ключові слова: УПЦ (МП), Почаївська лавра, антиукраїнська спрямованість, національна самосвідомість, ідентичність.

Актуальність дослідження. У вітчизняному релігієзнавстві проблема «релігія – Церква – нація» завжди посідала чільне місце. Нині не стільки науковий інтерес, як реалії релігійно-церковного життя України, а також складні й доволі суперечливі процеси українського націєтворення актуалізують одну з ухвал церковного з'їзду в Луцьку, що відбувся 5–6 червня 1927 р., який розцінювався сучасниками як важливий крок на шляху розмосковлення та демократизації Православної Церкви на українських землях, що знаходилися під протекторатом Польщі. У ній йшлося про те, що «... всі народи на землі покликані до царства Божого. Народів привілейованих правдиве християнство не знає, через те кожен народ, згідно із засадами Православної Східної Церкви та її церковно-історичною традицією, має право до виявлення свого релігійного життя у своєрідних національних формах, які не тільки не роз'єднують Христової громади, а ще й збагачують Вселенську Церкву своєю багатобарвністю та своєрідним ароматом окремих національних культур і національних характерів» [11, с. 15].

Постановка проблеми. Свідченням значного інтересу до окресленої проблеми є численні публікації вітчизняних дослідників (істориків, філософів, релігієзнавців, культурологів, соціологів). Так, дослідження природи національної Церкви та проблеми її становлення в українському контексті здійснено у праці А. Колодного [5]. Питання ролі релігії у процесі формування національної самосвідомості фахово інтерпретовано у студії В. Єленського [4]. Аналіз теоретичних поглядів на роль національного чинника в житті Церкви у вченні УПЦ МП, УПЦ КП та УГКЦ викладено в науковій розвідці В. Мороза [8]. Розгляд проблеми специфіки прояву релігійної ідентичності в межах окремих церков України міститься у публікації Н. Мадей [6]. Оскільки заявлену в назві тему дослідники розглядали у загальних рисах, то науково виправданим є більш детальне звернення до неї.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні та окресленні провідних тенденцій розвитку сучасного українського православ'я крізь призму діяльності УПЦ (МП) та її визначного осередку – Почаївської Свято-Успенської лаври.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи проблему природи національної Церкви та її становлення в українському духовно-культурному просторі, авторитетний вітчизняний релігієзнавець А. Колодний доходить висновку, що «національною є церква будь-якої конфесії, яка функціонує у певний історичний період й, спираючись на певну національну традицію і набувши при цьому етноконфесійної специфіки, сприяє поступу етнокультури, самосвідомості й державницького менталітету певної нації, користується національною мовою як богослужбовою та має значний рівень поширення серед населення певної країни чи території» [5, с. 178].

Учений робить висновки, що національними церквами виступають ті конфесії, які, «функціонуючи в певний часовий проміжок історії, спираючись на свою етноконфесійну традицію, використовуючи мову свого народу як богослужбову й маючи масове поширення серед населення певної країни чи території, сприяють розвитку етнокультури, національної самосвідомості й державності своєї нації, утвердженню її національної ідентичності» [5, с. 178].

«Якщо церква ігнорує у своїй діяльності національну мову корінного етносу, всеціло підпорядкована в ній зарубіжному центру, що нехтує наші національні інтереси, а то й працює проти української суверенності, то вона не є українською національною навіть за умов належності значної кількості її парафіян до українського етносу, переважання кількості її парафій щодо інших церков. Більше того, вона у своєму функціонуванні постає як церква центру своєї юрисдикції, зрештою – українофобською інституцією» [5, с. 179].

Якою ж є роль УПЦ (МП) у процесах формування національної самосвідомості українців на сучасному етапі? Як ідеться в інформаційно-аналітичній довідці Відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень під назвою «Стан, тенденції та перспективи релігійно-церковної ситуації в Україні за підсумками 2017 р.» [13], однією з домінант сучасного релігійно-церковного життя в Україні є антиукраїнська спрямованість діяльності УПЦ (МП). Підставою для такого твердження стали численні випадки з боку кліру УПЦ (МП), зафіксовані як представниками ЗМІ, так і пересічними громадянами, що містили факти демонстрації неповаги до захисників України, псування іміджу нашої країни на міжнародній арені, надання духовної опіки окупантам, пропагування імперських цінностей тощо.

Серед них є паплюження пам'яті загиблого жовківчанина з боку настоятеля місцевого храму, благословення Чорноморського флоту Росії та підрозділів прикордонної служби ФСБ, освячення ракетних комплексів в анексованому Криму, звинувачення української влади за втручання у справи Церкви на черговій сесії Міжпарламентської Асамблеї Православ'я в Римі (червень 2017 р.). Примітно, що 27 грудня 2017 р. під час зустрічі звільнених українських бранців на харківському аеродромі державний гімн з українського боку не співав лише предстоятель УПЦ (МП) митрополит Онуфрій [13, с. 5–6].

Більше того, як стверджують аналітики, низка фактів доводить безпосередню участь (навіть зі зброєю) священників УПЦ (МП) у терористичних бандитських формуваннях, а також використання монастирів і храмів цієї конфесії для переховування зброї, вибухівки й самих терористів. Силовим структурам України відомо, що священники РПЦ і УПЦ (МП) навіть очолюють бандитські групи бойовиків, корегують артилерійські обстріли російських терористів по українських військових позиціях, ведуть розвідувальну діяльність щодо дислокації військових частин Збройних Сил України тощо. У цьому контексті показовим є те, що СБУ та національна поліція розслідують понад 100 карних справ щодо церковнослужителів УПЦ (МП), пов'язаних із війною Росії проти України [13, с. 6].

Водночас одним із виявів пропаганди ідей «русского мира» в Україні представниками вищого керівництва УПЦ (МП) стала відео-проповідь, опублікована в популярній інтернет-мережі вікарієм Київської митрополії, намісником Десятинного монастиря єпископом Гедеоном [9]. У ній він звернувся до вірян із такими словами (цитуємо уривок мовою оригіналу): «...Вы знаете, Десятинная церковь... по преданию является матерью церкви, всех городов русских и, конечно, сам храм – матерью всех церквей русских, откуда началось святое православие, где жил и почил великий равноапостольный князь Владимир, великая равноапостольная княгиня российская Ольга, ну и вообще всё, вся наша история началась с Десятинной церкви, как раз которую я здесь представляю. Конечно, в сегодняшние тяжелые такие времена – на Украине раскол, ведется гражданская война – люди гибнут с двух сторон, православные люди, русский народ. Мы не разделяем русских, украинцев, это всё не братские народы, как многие считают, это один народ. Один народ, одно тело Христово – и сейчас в таком тяжелом, можно сказать, плачевном состоянии. Поэтому прошу ваших святых молить за нашу великую родину. Великую родину нашу. Она всегда великая, где бы человек ни родился – в Москве или Сибири, или в Петербурге, или в Крыму, или в Киеве – это все одно пространство православного великого славянского народа...» [9]. Ці висловлювання свідчать про те, що, заперечуючи існування української нації, промосковський клірик культивує погляди, характерні для часів Російської імперії, коли українцям відмовляли у праві на національне самовизначення. У цьому контексті стає зрозумілим бажання владики Гедеона називати київську княгиню Ольгу «русской», українців – «русским народом», а російську агресію на Сході України – «гражданской войной».

Низка фактів із життя насельників Почаївської лаври (однієї з найбільших християнських святинь України, що знаходиться в підпорядкуванні УПЦ (МП)) доповнюють і увиразнюють картину поширення ідей «русского мира» в Україні. Так, чи не одразу після анексії Росією Криму (26 березня 2014 р.) в Інтернеті з'явився відеозапис «Обращение монаха Свято-Успенской Почаевской Лавры отца Венедикта к русским патриотам» [7]. У ньому містилося твердження цього клірика про те, що «если они (русские. – *Авт.*) вовремя не придут на помощь, то лишатся здесь своих многих братьев по духу, не только по крови. То есть... предадут общерусскую идею» [7]. Уже 8 квітня 2014 р. чернець Венедикт (Якубовський) оприлюднив нові відеорозмірковування про «Духовную крепость западных границ Святой Руси» [7]. А останніми роками на православних інтернет-ресурсах розповсюджується стаття ченця Венедикта під назвою «Восстановление православной монархии – самый актуальный вопрос в наши дни», в якій насельник Почаївської лаври доходить такого висновку: «От нас же требуется желать самодержавия, молиться о его восстановлении, гласно, во всеуслышание исповедовать, что только Царь может защитить Русь (причем не только Великую, но и Малую, и Белую) от нравственного разложения и поглощения глобальным антихристовым царством... А лжепастырям, советующим забыть пророчества наших святых о воскресении Руси, можно ответить словами того же архипастыря: «Сегодня, когда главный вопрос нашей жизни, нашей судьбы, нашего спасения вечного – это вопрос: «Воскреснет ли наша Россия?» – равнодушие и промедление недопустимо» [7]. Тому ці факти свідчать про те, що в середовищі чернечої громади Почаївської лаври культивується українофобія та ідеї відновлення російського самодержавства.

У липні 2017 р. шпальти низки вітчизняних періодичних видань облетіла новина: «У Почаївській Лаврі моляться за російського царя Миколу II» [14]. Вона була пов'язана з тим, що насельниками Почаївської лаври урочисто відзначалося свято на честь членів російської царської сім'ї Романових. Із цієї нагоди керівництво Почаївської лаври опублікувало на офіційному сайті обителі відповідне звернення до парафіян. У ньому йшлося про

таке: «...Кто любит по-настоящему Россию, тот не может не видеть, что Господь даровал ей нового ангела-хранителя – царя Николая Александровича. Царь принял страдания со всем православным народом – и теперь пребывает вместе с ним. Он отдал свою жизнь и жизнь своих чад за Православную Русь и теперь имеет особое дерзновение ходатайствовать за нее пред Господом. Разве не достигла уже своего пика сатанинская программа по разложению России? Более чем когда-либо нуждается именно сейчас в молитвах царя-страстотерпца наша многострадальная Родина...» [2]. За словами президента Української асоціації релігійної свободи В. Єленського, такими діями чернеца громада Почаївської лаври викликає обурення з боку суспільства, оскільки демонструє «унікальну здатність жити «не в миру» й одночасно бути інтегрованою в «руській мір» [3].

Нещодавно широкому загалу стало відомо, що економ Почаївської духовної семінарії ієромонах Кукша (Михайло Антоноук), який виконує також обов'язки військового капелана, є активним блогером і проросійським пропагандистом [1]. Так, було виявлено, що він на своїй сторінці у популярній соціальній мережі публікує матеріали на кшталт: «Съемки скрытой камерой, как тролли отчитываются за оскорбления и ложь в адрес Путина», «Реклама российской армии», «Боевые успехи Российской авиации в Сирии...», «... г. Мариуполь, украинские фашисты расстреливают мирное население», «Признание сотрудника СБУ в изъятии органов у людей», «Украинизация. Как создавали Украину», «Наемники за деньги едут убивать одесситов» і т.д. [1]. Погоджуємося з твердженням про те, що «Важко уявити, як такий капелан налаштовує на боротьбу з російськими окупантами українських військовослужбовців, якщо позаочі називає їх «українськими фашистами». Таких «священників» до звичайних людей підпускати не варто, а до військовослужбовців і поготів» [1].

Таким чином, викладені вище факти промовисто свідчать про проросійську спрямованість діяльності Почаївської Свято-Успенської лаври.

Деструктивна роль УПЦ (МП) у сучасних процесах українського націєтворення пояснюється тим, що характерними рисами соціального вчення цієї Церкви є відмова у праві національних чинників визначати єдність Церкви (це досягається вірою у Христа і фактом хрещення), уникання терміна «український» та з ним пов'язаних, а також перманентний наголос на існуванні особливій спільноті – православного народу [8]. Отже, нівелювання ролі національного чинника в житті Церкви представниками УПЦ (МП) (насправді ідейні постулати цієї конфесії, що в нинішніх умовах України відіграють деінтегративну роль у вітчизняному соціумі).

Це підтверджується даними соціологічного опитування, проведеного Центром Разумкова впродовж 2010–2018 рр. Так, на питання «Чи повинна церква, релігія бути національно зорієнтованою?», відповіді вірних різних Церков характеризуються суттєвою розбіжністю: якщо серед вірних УГКЦ прихильники національної орієнтованості Церкви та релігії становлять більшість (57%), серед вірних УПЦ (КП) – відносно більшість (47%), то серед вірних УПЦ (МП) відносно більшість (49%) становлять противники такої точки зору [10, с. 6].

Фахівці констатують, що в українському православ'ї склалася парадоксальна ситуація: за даними соціологічних опитувань найбільшою Церквою за кількістю вірних є УПЦ (КП), тому логічно припустити, що за конфесійною ідентичністю в православному середовищі України теж переважає саме ця Церква. З іншого боку, дослідникам відомо, що УПЦ (МП) нараховує втричі більше, ніж УПЦ (КП), громад. Причини такого дисонансу варто шукати в самому концепті «ідентичність», що розуміється психологічним уявленням людини про своє «я», яке характеризується суб'єктивним почуттям своєї індивідуальної самототожності й цілісності, ототожнення людиною самої себе (частково усвідомлене, частково неусвідомлене) з тими чи іншими типологічними категоріями. У науці розрізняють

соціальну, групову, етнічну, культурну, національну та інші види ідентичностей, зокрема релігійну та її різновид – конфесійну ідентичності [6, с. 218–219].

За словами дослідниці Н. Мадей, характерною рисою сучасного релігійного життя населення пострадянського простору є трансформація механізму формування ідентичності. Однією з причин цього є те, що за радянських часів були втрачені інститути, які забезпечували традиційне виробництво доктринальної релігійності з дитячих років, на ранніх стадіях соціалізації, зокрема таких, як релігійна сім'я, система релігійних навчальних закладів: недільні школи, курси катехізису, реальне парафіяльне життя тощо [6, с. 220].

Саме тому в царині релігійної духовності українського народу нині відбуваються складні й неоднозначні процеси. З одного боку, за даними соціологічного опитування, проведеного Центром Разумкова впродовж 2010–2018 рр., рівень маніфестованої релігійності в Україні за означений період зберігається на достатньо високому рівні й нині складає 72% опитаних. Незмінними залишилися й аспекти релігійного та церковно-конфесійного самовизначення українського соціуму, що мають виразний регіональний характер. Так, найвищим рівне релігійності традиційно характеризується Захід України, а найнижчим – Південь і Схід [10, с. 3].

Однак, як підкреслюють сучасні вітчизняні соціологи, впродовж 2010–2018 рр. відбулися суттєві трансформації конфесійно-церковного самовизначення українців, котрі ідентифікують себе із православною конфесією. Так, згідно з результатами згаданого вище соціологічного дослідження, кількість вірних УПЦ (МП) зменшилася майже вдвічі (з 24% до 13%), натомість так само майже вдвічі зросла кількість вірних УПЦ (КП). Водночас останніми роками зростає кількість прихильників незалежної Української православної церкви і зменшується кількість тих, хто виступає за те, щоб Православна Церква в Україні була частиною РПЦ [10, с. 3].

Як стверджує відомий український соціолог релігії В. Єленський, «...за всіма опитуваннями, які здійснювалися в Україні, приблизно з 1992 року на питання: «До якої Церкви Ви належите?», завжди Українська Православна Церква Київського Патріархату збирала набагато більше голосів, ніж Українська Православна Церква в єдності з Московським Патріархатом» [4]. На думку цього дослідника, «для тих, хто знайомий із реаліями релігійного життя в Україні, відомо, що коли людина декларує приналежність до Київського, а не Московського Патріархату, вона декларує цим свою ідентичність. Ідентичність, яка має український вектор» [4].

А нещодавно зафіксований інцидент ще раз підтвердив проросійський вектор сутності та спрямованості діяльності Почаївської лаври: у Рівному патрульні затримали уродженця Росії 1947 р. н., зареєстрованого в Почаєві. Чоловік сидів у центрі міста з портретом російського імператора Миколи II і чекав танків із Росії, аби «вішати українців» [12].

Висновки. Таким чином, релігійно-церковне життя сучасної України позначене низкою складних і доволі суперечливих за своєю природою чинників. Один із них – антиукраїнська діяльність УПЦ (МП), що є дезінтегруючим явищем суспільного буття. УПЦ (МП) є структурною частиною Російської Православної Церкви та потужним механізмом Москви для реалізації політики та ідеології «руського мира» щодо України.

Оскільки Почаївська Свято-Успенська лавра є одним із провідних центрів УПЦ (МП), вона виконує роль форпосту доктрини «руського мира» в Україні. Це підтверджується тим, що в середовищі її насельників культивуються сепаратистські настрої, зокрема ідеї відродження російського самодержавства, підтримки окупаційних дій Росії на Сході України, пропагуються імперські цінності тощо, що в ширшому контексті призводить до продукування конфліктогенної атмосфери в українському суспільстві.

Перехідний стан вітчизняного соціуму, криза традиційного механізму відтворення релігійної ідентичності, руйнування стереотипних ціннісних орієнтирів зумовлюють поліваріантність самоідентифікацій сучасного українця. Оскільки релігійна ідентифікація не диференціюється від національно-державної, то вибір більшої частини населення нашої країни, як показують соціологічні дослідження, здійснюється на користь утвердження національної ідеї.

Список використаної літератури

1. Військовий капелан УПЦ МП з Почаєва виявився сепаратистом? // За Збручем: новинний портал. URL: <http://zz.te.ua/vijskovyj-kapelan-upts-mp-z-pochaeva-vuyavuvysya-separatystom/> (дата звернення: 23.07.2018).
2. Всех святых в земле Русской просиявших // Официальный сайт Свято-Успенской Почаевской Лавры. URL: <http://www.pochaev.org.ua/?pid=1624> (дата звернення: 23.07.2018).
3. Гайжевська Т. Почаївська лавра і «русскій мір»: в раді закликали реагувати на «витівки» ченців // Obozrevatel. UA. URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/society/48251-pochaivska-lavra-i-russkij-mir-v-radi-zaklikali-reaguvati-na-vitivki-chentsiv.htm> (дата звернення: 29.07.2018).
4. Єленський В. Для тих, хто знайомий із реаліями релігійного життя України // RISU: Релігійно-інформаційна служба України. URL: https://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/comments/22286/ (дата звернення: 02.08.2018).
5. Колодний А. Церква в процесах національного самовизначення українців // Українське релігієзнавство. 2009. № 50. С. 175–182.
6. Мадей Н. Феномен конфесійної ідентичності в українському суспільстві // Українське релігієзнавство. 2009. № 50. С. 216–222.
7. Монах из Почаевской лавры культивирует украинофобию и восстановление русского самодержавия // Релігія в Україні. URL: https://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/28486-monax-iz-pochaevskoj-lavry-populyariziruet-ukrainofobiyu-i-vosstanovlenie-russkogo-samoderzhaviya.html (дата звернення: 22.07.2018).
8. Мороз В. Поняття «нація» у вченні церков Київської традиції (УПЦ, УПЦ КП, УГКЦ): теоретичний аспект проблеми // Релігія в Україні. URL: <https://www.religion.in.ua/main/analitica/27890-ponyattya-naciya-u-vchenni-cerkov-kiyivskoyi-tradiciyi-upc-kp-ugkc-teoretichnij-aspekt-problemi.html> (дата звернення: 19.07.2018).
9. Новый епископ УПЦ отрицает украинскую нацию, а своей родиной считает пространство от Петербурга до Сибири // Релігія в Україні. URL: <https://www.religion.in.ua/news/vazhливо/40301-novuj-episkop-upc-otricaet-ukrainskuyu-naciyu-a-svoej-rodinoj-schitaet-prostranstvo-ot-peterburga-do-sibiri.html> (дата звернення: 1.08.2018).
10. Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення українських громадян: тенденції 2010–2018 рр. (інформаційні матеріали). Київ, 2018. 78 с. URL: http://gazumkov.org.ua/uploads/article/2018_Religiya.pdf (дата звернення: 1.08.2018).
11. Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості / Упорядники А. Колодний, О. Саган. Видання третє. Тернопіль: Укрмедкнига, 2002. 448 с.
12. «Прийдуть танки з Росії і будемо вішати українців»: у Рівному затримали пенсіонера-сепаратиста. URL: <https://krapka.rv.ua/2018/07/21/u-rivnomu-zatrymaly-pensionera-separatysta/> (дата звернення: 29.07.2018).
13. Стан, тенденції та перспективи релігійно-церковної ситуації в Україні за підсумками 2017 р. (Інформаційно-аналітична довідка). URL: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/religiya-66ba8.pdf> (дата звернення: 19.07.2018).
14. У Почаївській Лаврі моляться за російського царя Миколу II. URL: https://zaxid.net/u_pochaivskiy_lavri_molyatsya_za_rosiyskogo_tsarya_mikolu_ii_n1431342 (дата звернення: 19.07.2018).

**THE DETERMINANTS OF DEVELOPMENT OF THE MODERN
UKRAINIAN ORTHODOX (THROUGH THE EXAMPLE OF UKRAINIAN
ORTHODOX CHURCH (PATRIARCHATE OF MOSCOW) AND ONE
OF ITS CENTERS – THE HOLY DORMITION POCHAYIV LAVRA)**

Viktoriya Rychko

*Rivne State Humanitarian University,
Historical and sociological faculty, Philosophy Department,
Plastova str., 31, 33000, Rivne, Ukraine*

The main tendencies of Ukrainian orthodox development on the current stage are analyzed here. The activity direction of the Patriarchate of Moscow of UOC (Ukrainian Orthodox Church) is investigated here, especially The Holy Dormition Pochayiv Lavra as one of the leading centres. Defined here are concepts “national church” and “identity” and both factors and results of processes of confessional self-determination of Ukrainians.

Key words: UOC (Patriarchate of Moscow), Pochayiv Lavra, anti-Ukrainian direction, national self-awareness, identity.